

UDK:308.80

Zuxraxan KASIMOVA,
Andijon davlat universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: zkasimova1972@gmail.com

ADU, f.f.d B.Raxmonov taqrizi asosida

CRADLE WEDDING CEREMONY FOLKLORE COMPOSITION OF GENRES AND LOCAL SIGNS

Annotation

This article describes the customs and ritual genres of tying a child to a cradle in the Uzbek nation. The rites related to the birth of a child in Turkic nations are somewhat close to each other, as well as the fact that the Uzbek people have their own special sayings when carrying out such actions as tying the baby to the cradle, bathing it, cutting its nails, cutting its hair, pressing its palate, naming it, the main folklore of the cradle wedding ceremony is It is thought that the genre consists of alla, applause and lullabies performed during the ceremony.

Key words: Cradle wedding, ceremony, folklore, genre, locale, saying, customs, process, gift.

ФОЛЬКЛОРНЫЙ СОСТАВ ЖАНРОВ И МЕСТНЫХ ПРИМЕТ ТРАДИЦИОННОГО ОБРЯДА "БЕШИК ТУЙИ"

Аннотация

В данной статье описаны обычаи и ритуальные жанры привязывания ребенка к колыбели у узбекского народа. Обряды, связанные с рождением ребенка у тюркских народов, в чем-то близки друг другу, как и то, что у узбекского народа есть свои особые присказки при совершении таких действий, как привязывание ребенка к колыбели, купание его, разрезание его ногтей, стрижка волос, прижатие нёба, присваивание ему Имени. Основной жанр фольклора обряда "Бешик туйи" - это Алла, колыбельная, исполняемая во время церемонии.

Ключевые слова: колыбельная свадьба, церемония, фольклор, жанр, место действия, поговорка, обычаи, процесс, подарок.

BESHIK TO'YI MAROSIMI FOLKLORI JANRLAR TARKIBI VA LOKAL BELGILARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek xalqida bolani beshikka bog'lash bilan bog'liq urf-odatlar va marosim janrlarilar bayon etilgan. Turkiy xalqlarda bola tug'ilishi bilan bog'liq marosimlar bir qadar bir-biriga yaqin turishi, shuningdek o'zbek xalqi chaqaloqni beshikka bog'lash, uni cho'miltirish va tirnog'i, sochini olish, tanglayini bosish, unga ism qo'yish kabi amallarni bajarishida o'ziga xos aytilmalar ijro qilinganligi, beshik to'yi marosimi folklorining asosiy janrlari marosim jarayonida ijro etiladigan alla, olqish va beshik aytilmalaridan tashkil topganligi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: beshik to'yi, marosim, folklor, janr, lokal, aytilmalar, udum, jarayon, sovg'a.

Kirish. Beshik har bir insonning dunyoga kelganidan o'z bag'rida asrab-avaylagan muqaddas tushuncha. U hayot ibtidosi, dunyoning ramziy ko'rinishidir. Hassos folklorshunos M.Jo'raev beshik haqida yozar ekan: "Ma'lumki, insonni vatani avvalo beshikdan boshlanadi. Jigar go'shasiga qalb qo'rini baxsh etib beshik tebratayotgan ona allasi orqali murg'ak bola ilk bor ona va vatan mehrini tuyadi", - degan edi [1]. Darhaqiqat, insonning ilk vatani uning beshigi, Vatanning onaga mengzanishi ham bevosita beshik va onaning mehriga aloqadordir. Inson hayotining ilk pallalarida beshikka intiladi, negaki, u beshikda orom oladi, halovat topadi. Keyinchalik bir makonni o'ziga yaqin tutish va o'sha yerga mehr berish ko'nikmasi shakllangan.

O'zbek xalqida bolani beshikka bog'lash bilan bog'liq qator urf-odatlar va marosim aytilmlari mavjud. Bolani beshikka bog'lash, uni cho'miltirish, ilk bor sochini olish, tirnog'ini olish kabi udumlarimiz qadimgi ajdodlarimizning mifologik tasavvurlari qobig'ida maydonga kelgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Belarus to'y marosimlarini o'rgangan N.M.Nikolskiy to'y marosimlarida yangi onaning atrofida tashkil etiladigan ko'pgina marosimlar mohiyatida qadimiy e'tiqodlar, xususan totemistik tasavvur turishini aytgan edi [2]. Rus madaniyatshunosligida tadqiqot olib borgan YE.A.Belausova o'zining nomzodlik dissertatsiya ishida bola tug'ilishi bilan bog'liq xalq qarashlarini o'rganar ekan, ruslarda ham qadimda bola tug'ilishini turli ilohlar bilan

bog'lash va turli magik marosimlar o'tkazishganligini qayd etadi [3].

Turkiy xalqlarda bola tug'ilishi bilan bog'liq marosimlar bir qadar bir-biriga yaqin turadi. Masalan, Ozarbayjonlarda bola tug'ulgach, chaqaloqning ona buvisi uni tuzli suvga cho'miltirar ekan. Biroq, go'dakni qirqi chiqquncha hech kimga ko'rsatmas ekan. Bolaning soch va tirnoqlarini ham bir yoshga to'lmaguncha olmas ekan [4]. Ozarbayjonda istiqomat qiladigan lizgenlar *kupen lishan* – beshikka solish marosimi o'tkazgan. Qizig'i shundaki, lizgenlar beshik marosimida ham ona tomondan yoshi ulug' ayol go'dakni beshikka bog'lashni amalga oshirgan va turli aytilmalar aytib yangi onaga ramziy onalikni topshirgan [5].

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek xalqi chaqaloqni beshikka bog'lash, uni cho'miltirish va tirnog'i, sochini olish, tanglayini bosish, unga ism qo'yish kabi amallarni bajarishida o'ziga xos aytilmlarni ijro qilgan:

Bismillohir raxmonir raxim!

Qoch, qoch, qoch, bo'jilari,

Keldi beshikning egalari,

Bolaning o'zi keldi,

Alla qiladi,

Mazza qiladi,

deb bolani beshikka bog'laydilar.

Ustoz folklorshunos M.Jo'raev ommalashtirgan beshikka bog'lash qo'shiqlarida nisbatan kengroq tasavvur uyg'otuvchi matn e'lon qilingandi:

Shugina jonim, bir jonim,
Bo'yimdagim marjonim,
Xudo berdi sevsin deb,
Oltin beshikka kirsin deb.
Bunday bog'laymizmi?
Yo'q, yo'q.
Bunday bog'laymizmi?
Ha, ha!
Qoch, qoch babasi,
Keldi egasi.
Ota-onang gapirishsa,
Qichqirishsa yana qo'rqma.
Opalaring, akalaring
Baqirishsa yana qo'rqma!
Olapar it akillasa,
Qo'rqib qolma!
Hangi eshak hangillasa,
Yana qo'rqma!
Birov baland ovoq solsa,
Chaqirib qolsa,
Yana qo'rqma! [6]

Mazkur matn beshik marosimlarida odatda momochilik qiladigan onaxon tomonidan bolani ilk beshikka bog'lash jarayonida ijro qilinadi. Keltirilgan har ikki matnda beshikning egasi, chaqaloqni bo'jilardan, babalardan asrash motivi yetakchilik qilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Beshikka bog'lash qo'shiqlarida chaqaloqni beshikka egalik qilish hissini uyg'otish, beshik ichida turli ko'zga ko'rinmas ins-jinlar bo'ladi, - deb gumon qilish va ularni quvishga urg'u berish yaqqol ko'zga tashlanadi. Beshikka bog'lash qo'shig'i faqat momochilik qiladigan kampir tomonidan bolani ilk beshikka bog'lash jarayonida ijro qilinarkan, bu tipdagi qo'shiqlarning ichki tiplari mavjudligini ham ko'rsatadi. Shunga ko'ra, bolani ilk beshikka bog'lash qo'shig'ini biz beshik to'yi qo'shig'i deb nomlashni lozim ko'rdik. Bolani beshikka bog'lash jarayoni keyinchalik ona tomonidan toki farzandi ulg'aygunga qadar davom etaveradi. Keyingi jarayonda bolani beshikka bog'lash va beshikdan yechib olishda aytiladigan aytimlarni beshik qo'shiqlari sifatida nomlash maqsadga muvofiqdir. Bu ikki qo'shiqning tabiatidagi farqi ijrochining, ijro o'rni hamda ijro vaqtining farqlanishida ko'zga tashlanadi. Beshik to'yi qo'shiqlari bolani beshikka ilk bog'lashda ayollar jamoasi ishtirokida tantanali bog'lash asnosida momochi kampir tomonidan ijro qilinsa, beshik qo'shiqlari ona tomonidan kundalik hayotda bolasini beshikka bog'lash va yechib olish jarayonida ijro qilinadi.

Beshiq qo'shiqlari orasida bolani beshikdan yechib olishda aytiladigan qo'shiqlar ham borki, ular bog'lash qo'shig'idan farqlanuvchi o'ziga xosliklarga ega:

Orqasi paxta,
Beshigi taxta.
Chaqaloqqa choponcha
Olib keling dadasi,
Yoqasiga ko'z munchoq,
Taqib keling dadasi.

Yoqasi moyli bo'lsin,
Etagi loyli bo'lsin,
deb bolani beshikdan yechib olib, yelkalarini uqalab kiyintiradi.

Bolaga dadasi tomonidan choponcha olib kelinishi, choponchaning yoqasida ko'z munchog'i bo'lishi – uni suq-nazardan asrashga ishoratdir. Choponchaning yoqasi moyli bo'lishini tilash bolaning rizqli, rizqi butun bo'lishini tilashni, etagi loyli bo'lishi esa, uni tezroq o'sib chopqillab yurishini tilashni anglatadi.

Tahlil va natijalar. Bola tug'ilishi bilan bog'liq mifologik tasavvurlar bola hayotining dastlabki kunlari bilan bog'liq udumlar va ayimlar mazmuniga singib ketgan. Buni biz bola hayotining beshinchi kuni ijro qilinadigan aytimda ham ko'rishimiz mumkin. Odatda turkiy mifologiyada raqam bilan bog'liq mifologik tasavvurlar 3, 5, 7, 9, 40 raqamlariga daxldor bo'ladi. Folklorshunos M.Jo'raevning qayd etishicha, uch raqamining magik mohiyati xalqimizning uch olam haqidagi mifologik tasavvurlari sintezi sifatida shakllangan [7]. Maishiy marosimlarda uch o'zga olamga o'tishni anglatadi. O'zbeklarda kishi vafot etganda uch kunligini xotirlaydi. Biroq uch magik kun tug'ilishga nisbatan ishlatilmaydi. Bola tug'ilganda besh kunligi nishonlanadi:

Beshdan o'tdi, toshdan o'tdi,
Chor devor hovlidan o'tdi,
Choli bor hovlidan o'tdi,
Otasining qo'sh pichog'i,
Onasining osh pichog'i,
Onasining ovunchog'i [8].

Mazkur baytda qo'llanilgan «besh» epik vaqt tushunchasini ifodalamoqda. «Besh kunlik dunyo» iborasi qadimgi sanoq sistemasi ta'sirida shakllangan kun hisobi bilan bog'liq. Besh raqami xalq qarashlari marosim va udumlarda muayyan tushuncha va tasavvurlar tarzida timsollashtirilgandan so'ng folklor asarlarida turg'unlasha boshlaydi. Shu bois «sehrli» raqamlar marosim va folklorlarda ayrim tushunchalarni bir xilda ifodalashga xizmat qiladi [9]. Bolaning besh kunga yetib kelishi dastlabki xavfni ortda qoldirganini bildiradi. Chor devor hovlidan o'tishi bolaning xarobadan, qo'rqinchli paytlardan o'tgani, kutilmagan o'limni ortda qoldirgani; choli bor hovli esa, ruhlar qutqusining timsollashtirilishidir. Xalq tasavvurlariga ko'ra ruhlar ko'pincha inson qiyofasida tasavvur qilinadi. Ko'pchilik o'zbek shomonlarining mifologik homiylari marhum avliyolar ruhi bo'lib, ular nuroniy chol qiyofasida doxi bo'lishi xususida qarashlar ham mavjud [10]. Qo'shiqda besh raqami epik vaqt sifatida mifologik mohiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Ko'rinadiki, bola uyning nurga to'ldiruvchi quvonchning sababchisi sifatida talqin etiladi. Ona o'zini gul yoki g'uncha misol ochilishi qayrilishini qayt etadiki, bu xalqimizning "Ona bilan bola gul bilan lola" maqoli mazmuniga hamohangdir.

Xullas, beshik to'yi marosimi folklorining asosiy janrlari marosim jarayonida ijro etiladigan alla, olqish va beshik ayimlaridan tashkil topadi.

ADABIYOTLAR

1. Oy oldida bir yulduz: O'zbek xalq marosim qo'shiqlari/To'plab nashrga tayyorlovchi, kirish so'zi va izohlar muallifi M.Jo'rayev. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. – B.3.(160 b)
2. Nikolskiy N.M. Proisxozheniye i istoriya Belarusskoy svadebnoy obryadnosti. – Minsk: Izd. Akadem nauk BSSR, 1956. – S. 93-94.
3. Belousova Ye.A. Predstavleniya i verovaniya, svyazannyye s rojdeniyem rebenka: sovremennaya gorodskaya kultura. Avtoref.diss.kand. Kulturologii. – Moskva 1999.
4. Azerbaydjan - Rodilnyye obryady/<https://vk.com/>
5. Abbasova M. O. Semeynyye obryady lezgin Azerbaydjana, konex XIX - XX vv. Avtoref. diss. kand. istor. nauk. – Boku, 1989.
6. Beda. Historia Ecclesiastica gentis Anglorum /Ed.J.Stevenson.Lnd.,1838.-P. 32.
7. Oy oldida bir yulduz... – B.4.

8. O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori insituti H.Zarif nomidagi O'zbek folklori arxivi. Inv.1630/16.
9. Jo'rayev M. O'zbek xalq ertaklarida sehrli raqamlar. – Toshkent: Fan, 1991. –B.70 (152 b).
10. Oy oldida bir yulduz... – B.9.
11. Jo'rayev M. O'zbek xalq ertaklarida sehrli raqamlar... – B.123.
12. Kayumov O. Legendi o chudesax mifologicheskix pokroviteley uzbekskogo shamana / Materialy konferensii. Narodы Altaya v sotsiokulturnom prostranstve Rossii na rubeje epoch sbornik statey, posvyashyenniy 30-letiyu obrazovaniya Respubliki Altay i 265-letiyu dobrovolnogo vxojdeniya Altayskogo naroda v sostav Rossiyskogo gosudarstva. – Gorno Altaysk, 2021. –S. 466-474.
13. Namangan viloyati Chortoq tumani Peshqo'rg'on QFY, Shodiyona ko'chasida istiqomat qiluvchi 71 yoshli Dehqonova Nazira ayadan 2023-yil 25-mart kuni yozib olingan.
14. Andijon viloyati Marxamat tumani, Navruz MFY, Yusipova Boltajon aya, 1939-yilda tugilgan, 2023-yil oktyabr oyida yozib olingan.
15. Shahrixon tumanidagi Cho'ja QFY Obi hayot ko'chasida yashovchi 1942-yilda tug'ilgan Akbarova Sottixon ayadan 2022-yil mart oyida yozib olingan.